

УТВОРЕННЯ РЕФОРМАТСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ОКРУГУ В МЕЖАХ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ

Ферков Клаудія-Штефанія Олександрівна

аспірантка кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: klaudiiia.ferkov@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6673-8046>

Угорські реформатські громади Закарпаття після Першої світової війни та державно-адміністративних змін опинилися у ситуації повної відірваності від керівництва Реформатської церкви. Ситуація невизначеності негативно впливала на загальні настрої угорського населення, незважаючи на конфесійну належність. У середовищі активістів Реформатської церкви, які залишилися на території новоствореної Чехословаччини, сформувалося два табори щодо майбутнього реформатських єпархій Підкарпатської Русі. Одні, серед них новообраний єпископ Цінке, розглядали можливість приєднання закарпатських єпархій до Словацького Притисянського церковного округу. Інші – висловлювалися за відокремлення й утворення самостійного церковного округу в межах Підкарпатської Русі. Урядові кола «заохочували» саме цей варіант. Процес організаційного та інституційного оформлення Реформатського церковного округу Підкарпатської Русі розпочався практично після Сен-Жермена і Трианона та завершився тільки у 1923 році. Взаємовідносини Реформатської церкви з державою залишалися складними і напруженими. Держава відкрито не обмежувала автономні права церкви. Втім, залишалося ряд проблем, які стали причиною конфліктів: питання громадянства церковних урядників та вчителів, виплата конгруа та обіцяних державних субвенцій, статус церковних шкіл, мова навчання у церковних школах, національно-конфесійна належність учнів церковних шкіл тощо. Не влаштовувала владу і кандидатура обраного єпископа Реформатської церкви Підкарпатської Русі Б. Бертока. Впродовж майже цілого десятиліття влада де-юре визнавала статус Реформатського церковного округу Підкарпатської Русі, але не визнавала статус Бертока як обраного голови церкви.

Ключові слова: Реформатська церква, кальвінізм, пресвітеріат, Підкарпатська Русь, Берток, Ком'яті.

Постановка проблеми. Про угорську Реформатську церкву можна говорити починаючи з 1567 року, коли загальне зібрання – Синод, представників реформатських парафій і округів в місті Дебрецен прийняв Другий Гельветський символ віри¹. Тобто це є початок діяльності угорської Реформатської/Кальвіністської церкви. На той час сформовано 5 церковних округів, які були розпорощені на теренах роз'єднаної на три частини Угорщини [Kósa, 2016, 114. old.]. Тільки в 1881 р. відбулося об'єднання в єдину Реформатську церкву Угорщини (Magyarországi Református Egyház). Вірники-кальвіністи закарпатських комітатів належали до різних церковних округів: Ужанська реформатська єпархія – до Притисянського церковного округу, Березька, Угочанська та Мараморська єпархії – до Затисянського округу.

Із крахом Австро-Угорської монархії Реформатська церква Угорщини розпалася, вірніше була розпорощена у новостворених країнах (Чехословаччина, Румунія, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців). Процес оформлення структур Реформатської церкви в цих країнах був тривалим і складним. По-різному реагували уряди держав на прагнення лідерів Реформатської церкви – спочатку залишитися у структурі Реформатської церкви Угорщини, а згодом утворити самостійну церковну організацію вже у нових умовах. Складним була

ситуація реформатських єпархій Підкарпатської Русі. Невизначеність щодо юридичного підпорядкування та статусу самих священників і вчителів реформатських шкіл зберігалася ціле десятиліття.

Мета дослідження – показати процес утворення окремого реформатського церковного округу у межах Підкарпатської Русі. Спробуємо наголосити на тих питаннях, які стали причинами конфліктів між владою та лідерами Реформатської церкви напередодні та вже після організаційного оформлення церковного округу.

Стан вивчення проблеми. Історіографія Реформатської церкви Закарпаття/Підкарпатської Русі висвітлена в історичній літературі недостатньо. Тема однозначно є актуальною і її вивчення є потрібним, але через обмеженість джерел та інші причини вітчизняні дослідники майже не звертаються до неї. Проблематика частково висвітлена у працях зарубіжних дослідників та одиничних угорськомовних вчених України.

Серед робіт, які можуть служити підмогою для вияснення тих чи інших аспектів історії Реформатської церкви міжвоєнного періоду, можемо назвати монографію Фріца Пеєра-Мюллера [Peyer-Müller, 1995]. Автор описує реорганізацію реформатських церковних інституцій у чехословацьку добу, подає біографічні характеристики відомих діячів церкви тощо. Про окремі реформатські громади сказано не багато. Ця робота на сьогодні залишається єдиним

¹ Затверджений у 1564 році, автор – швейцарський теолог Г. Буллфінгер

комплексним дослідження з проблеми.

Про Реформатську церкву та її проблеми у складі Чехословаччини серед перших написав коротке дослідження Золтан Чома́р [Csomár, 1940]. Праця тенденційна і навіть сама назва дає зрозуміти, що автор різко критикує чехословацьку політику щодо реформатів та угорської національної меншини. Про розвиток каритативної діяльності в межах Реформатської церкви пише Вілліам Гало [Galo, 2017]. Загальна характеристика угорських церков в Чехословаччині стала предметом вивчення Імре Молна́ра [Molnár, 1998, 207–237. old.], а коротку історію Березької реформатської єпархії написала Крістіна Фодор [Fodor, é.n., 30 old.]. Серед нових досліджень з історії Реформатської церкви Закарпаття міжвоєнного двадцятиріччя варто згадати праці Бели Гаршані [Harsányi, 2014, 89–106. old.; Harsányi, 2016, 24–34. old.], які побудовані на широкій джерельній базі. Попри наявність низки праць, насамперед угорськомовних, у вітчизняній історіографії бракує вагомих досліджень з проблематики.

Отже, цілеспрямоване вивчення та написання комплексної історії Реформатської церкви Підкарпатської Русі ще чекає на свого дослідника.

Серед джерел до вивчення проблеми можна виокремити матеріали тогочасної преси, протоколи церковних синодів, засідань пресвітеріату церковних громад, окружних зборів, виступи депутатів в парламенті тощо.

Виклад основного матеріалу. На момент розпаду Австро-Угорської монархії вірниками Реформатської церкви Угорщини (офіційна назва кальвіністської церкви) були 2 млн 800 тис. осіб, переважно угорської національності.

Внаслідок укладення Сен-Жерменського та Тріанонського договорів Угорщина втратила значні території. До новоствореної Чехословаччини відійшла територія площею в 63 тис. км² з населенням 3,5 млн. чоловік, з них 1 млн 72 тис. угорців [Romsics, 2010, 104. old.]. Отже, в результаті були розділені території реформатських єпархій. До Чехословацької республіки відійшли три єпархії, а це 217 тисяч осіб, з них 200 тисяч угорців.

Державно-територіальні зміни спричинили хаос у середовищі реформатських громад Закарпаття та лідерів Реформатської церкви. Зі згоди країн Антанти 12 січня 1919 року чехословацькі війська увійшли в Ужгород [Закарпаття, 2010, с. 101–112]. На початку травня 1919 р. спільне засідання прашівської, ужгородської та хустської руських рад створили Центральну Руську Народну Раду і проголосили про приєднання краю до Чехословаччини. Тобто, на початок літа окреслився майбутній державно-політичний статус Закарпаття. В листопаді Сен-Жерменський договір був ратифікований Чехословаччиною [Хроніка, 2011, с. 43].

Вже з перших місяців чеської окупації були труднощі із фінансуванням церковних парафій та шкіл, виплати зарплат священикам, вчителям, тощо. У багатьох громадах почали збирати пожертви для утримання своїх священиків та вчителів церковних шкіл. Юридично реформатські громади і єпархії Закарпаття підпорядковувалися ще Реформатській

церкві Угорщини та її єпископу, але фізично підтримувати зв'язки було вже неможливо. В самій Угорщині ситуація була невтішною: буржуазно-демократична революція жовтня 1918 р., пролетарська революція 1919 р., румунська окупація тощо. Фактично звичне церковно-релігійне життя було паралізоване.

Вкрай напруженими були відносини Реформатської церкви та чехословацької влади. Уряд ультимативно вимагав розірвати відносини з керівним органом реформатів в Угорщині [Radvánszky, 2000, 8. old.].

Реформатська церква на теренах Чехословаччини в цілому та Підкарпатської Русі зокрема пройшла складаний шлях до організаційного оформлення та ще важче було досягти визнання самостійного статусу державою. Процес оформлення окремої Реформатської церкви у межах Чехословаччини розпочався у 1920 році. Нові структури церкви виникли на уламках колишніх реформатських округів, розділених новими державними кордонами. Лідером руху за об'єднання реформатських єпархій став Калман Ревес. Він був кошицьким священиком і єпископом Притисянського реформатського церковного округу. Влітку 1920 р. (після підписання Тріанонського договору) Ревес переїхав на територію Угорщини, до північно-угорського міста Мішкольц [Csóhány, 2012, 9. old.] і склав повноваження єпископа. Наступний єпископ – Іштван Палоці-Цінке – мав намір об'єднати усі реформатські єпархії в єдиний церковний округ і таким чином закарпатські інтегрувати до Словацького Притисянського округу. Але ситуація була не простою. 1920 рік був роком вичікування. Жоден з лідерів реформатських єпархій на Закарпатті не висловив однозначної думки стосовно майбутнього очолюваних ними деканатів/єпархій.

Думки реформатських священиків та пресвітеріату Підкарпатської Русі розділилися, частина підтримувала ініціативу Цінке про приєднання до Словацького Притисянського округу, інші висловлювали бажання утворити самостійний церковний округ. Довго на порядку денному стояло питання статусу Ужанської єпархії. Адже кілька сіл, і тому й реформатських громад, адміністративно не увійшли до Підкарпатської Русі. Декан Габор Ком'яті, після переговорів із губернатором Григорієм Жатковичем, у січні 1921 р. радив своїм колегам – деканам Березької та Мараморош-Угочанської єпархій почекати з остаточним рішенням про утворення окремого округу чи приєднання до словацького [Harsányi, 2016, 26. old.]. Губернатор запевнив Ком'яті, що автономія церкви не буде порушена, реформати краю без зовнішнього тиску зможуть вирішити – утворити окремий церковний округ чи приєднатися до Притисянського реформатського округу. Втім, Г. Жаткович радить почекати до остаточного встановлення кордонів Підкарпатської Русі, що має вирішитися впродовж двох місяців і він «має надію, що вся Ужанщина і частина Земплінщини увійдуть до Підкарпатської Русі і тоді вже буде час визначитися чи утворювати окремий церковний округ, чи приєднуватися словацького...» [Tömösközy, 2020, 129. old.].

Кордони не змінилися і згодом 7 жовтня 1921 р.

загальні збори Ужанської реформатської єпархії підтримали ініціативу виокремлення 13 ужанських реформатських парафій, які адміністративно увійшли до Підкарпатської Русі від власне словацьких [Fedines, 2002, 94. old.]. Загальні збори обрали деканом Габора Ком'яті [Peyer–Müller, 1995, 79. old.]. Офіційне оформлення підкарпатської Ужанської реформатської єпархії відбулося пізніше [Harsáni, 2014, 96. old.]. До неї увійшли 13 населених пунктів, де звісно були реформатські громади: Нодьдобронь (Велика Добронь), Есень (Есень), Чонгор (Чоманин), Салока, Кішдобронь (Мала Добронь), Тісааттелек (Тисянка), Кішгейоц (Малі Геївці), Нодьгейоц (Великі Геївці), Корлатхелмец (Холмці), Тісаашвань (Ашвань), Минай, Унгтарноц (Тарновці) та місто Ужгород [Fedines, 2002, 120. old.].

Питання про статус реформатських єпархій висіло у повітрі весь 1920 р. і перші місяці 1921 р. Вагомим аргументом у вирішенні питання про статус реформатських єпархій Підкарпатської Русі була позиція держави. До весни 1921 р. з боку держави, зокрема губернатора Г. Жатковича, не лунало вимоги утворення самостійного церковного округу. Проте були проблеми фінансового характеру, зокрема стосовно виплати священникам конгруа. Впродовж кількох років реформатські священники не отримували державної субвенції. Частково це було пов'язано із невизначеністю статусу церкви, незавершеністю адміністративно-політичних процесів, небажанням окремих лідерів церкви йти на компроміс з владою і скласти присягу та інше. Звинувачення на адресу церковних активістів, зокрема єпископа, у зволіканні щодо складання присяги церковними служителями і цим позбавлення священників державного фінансування лунали на сторінках преси навіть у 1928 р. [Új közlöny, 1928, július 21, 1–2. old.].

Єпископ та окремі вікарії аж до весни 1921 р. гальмували процес складання присяги священнослужителями. І тільки коли вже стало зрозуміло, що і влада не піде на значні поступки, позиція лідерів церкви стала більш поміркованою.

Єпископ Цінке у листі до мараморош-угочанського декана Ференца Бікі (квітень 1921 р.) наголошує, що «крайова влада вимагає [...] утворити окрему церкву, якій гарантує виплату субвенцій, так, як це робить для двох євангельських громад в Ужгороді і Новому Кленовці...» [Tömösközy, 2020, 130. old.].

Нарешті у серпні 1921 р. консультативні збори священників трьох єпархій в Берегові сформулювали алгоритм дій для утворення самостійного церковного округу. Серед першочергових завдань зібрання були: скликання установчих зборів, вирішення питання про назву майбутнього церковного округу, визначення дати і місця проведення зборів, інавгурація єпископа та інші [Peyer–Müller 1995, 82. old.]. На цей час більшість представників реформатських громад вже висловлювалися про утворення окремого церковного округу. Палоді-Цінке не бачив сенсу в утворенні самостійного закарпатського церковного округу і надалі

висловлювався про приєднання реформатських єпархій Підкарпатської Русі до Словацького Притисянського церковного округу. Декан Ференц Бікі ініціював об'єднання трьох єпархій Підкарпатської Русі в єдиний самостійний церковний округ. В результаті жвавих дискусій, було створено комісію, яка мала репрезентувати інтереси реформатських громад у переговорах з крайовим урядом [Botlik, 2005, 226. old.].

У 1922 р. підготовка до утворення окремого округу продовжилася. Преса повідомляла, що «після тривалих потуг утворення русинської Реформатської церкви вже на порозі. В Берегасі багатолюдні збори, очолювані деканом Лайошем Бігарі та адвокатом др. Іштваном Палочі висловилися про необхідність утворення церковного округу. Тепер закликали громади висловитися у питанні самостійного округу. Крайовий уряд для покриття підготовчих витрат виділив по 500 чеських крон щомісячної виплати...» [Sárospataki Református Lapok, 1922. augusztus 27, 143–144. old.].

Наступний етап організаційного оформлення карпатського церковного округу припадає вже на 1923 р. 8 березня 1923 р. в Берегові відбулися загальні збори делегатів реформатських єпархій Підкарпатської Русі. Були присутні делегати 79 громад. На розгляд учасників зібрання запропонували питання про самостійність Реформатського церковного округу Підкарпатської Русі та вибори єпископа. Ференц Бікі доповів, що церковний округ отримає державну субвенцію, крайовий уряд запевняє у непорушності автономії церкви та обіцяє якнайшвидше вирішити проблему депортованих реформатських священників¹ [Fedines, 2002, 118. old.]. Реформатський церковний округ включав Березьку, Ужанську та Мараморош-Угочанську єпархії, 77 громад, 65 тисяч вірників, 76 священників, 5 помічних священників, 3 філії і 3 місійні громади [Botlik, 2005, 226. old.].

Залишалося узаконити статус Ужанських реформатських громад. 13 реформатських громад Ужанщини офіційно залишалися частиною Притисянського церковного округу і як такі, не могли брати участь у виборах єпископа нового Підкарпатського округу. Отож, 22 березня 1923 р. відбулися установчі збори Ужанської реформатської єпархії за головуванням Габора Ком'яті [Peyer–Müller, 1995, 116. old.; Tömösközy, 2020, 134. old.]. Напередодні в кожній з церковних громад обирали, точніше рекомендували майбутніх урядників до керівного органу єпархії та церковного округу. Наприклад, пресвітеріат Ужгородської церковної громади провів свої збори 8 квітня 1923 р. На розгляд винесено два питання: 1) голосування за управлінців Реформатського церковного округу та 2) голосування за управлінців вже відокремленої Ужанської реформатської єпархії [ДАЗО, ф. 1373, оп. 1, од. зб. 2, арк. 78–79].

Отже, 17 квітня 1923 р. відбулися вибори першого єпископа Закарпатського/Карпатського/Підкарпатського реформатського церковного округу. Єпископом обрано авторитетного лідера об'єднувачого

¹ Ті що не склали присягу і не отримали чехословацького громадянства і були депортовані.

руху, мукачівського священника, декана Березької єпархії Бела Бертока (47 голосів із 80) [Peuer-Müller, 1995, 118. old.]. Головним управляючим став Ендре Дьордь, головним церковним нотаріусом – Арон Шуто, світським нотаріусом – Лайош Комаромі [Fedines, 2002, 120. old.]. Інавгурація єпископа відбулася у реформатській церкві Мукачева 7 червня 1923 р. Місцева преса докладно повідомляє всі деталі події історичної ваги.

Від уряду не було представників. Причина ігнорування події з боку влади невідома. Окремі автори припускають, що кандидатура Бели Бертока не влаштувала крайову владу [Tömösközy, 2020, 134. old.]. Празька угорська преса оцінила «неввічливість» крайової влади як «провокацію проти Реформатської церкви краю». Делегація реформатських активістів запросила представників влади на урочисту подію інавгурації єпископа Бертока. Втім жоден представник влади на події не з'явився [Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 12, 4. old.].

Впродовж майже цілого десятиліття влада де-юре визнавала статус Реформатського церковного округу Підкарпатської Русі, але не визнавала статус Бертока як обраного голови церкви [Új Közlöny, 1923, május 26, 2. old.]. Таке несприйняття єпископа демонструють офіційні документи від крайової влади, які адресувалися деканам, а не єпископу. Ситуація змінилася у 1932 р., коли віцегубернатор Антонін Розсипал офіційно розпочав контакти з Реформатською церквою та її єпископом [Tömösközy, 2020, 135. old.].

Офіційне оформлення Реформатської церкви на території Чехословацької республіки завершилося у 1923 р. Установчий синод відбувся 17–18 червня у місті Левіце [Fedines, 2002, 122. old.]. Преса докладно повідомляла про роботу Синоду [Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 19, 3. old.; 1923, június 21, 3. old.; 1923, június 22, 2. old.; 1923, június 23, 2. old.; Sárospataki Református Lapok, 1923, július 27, 107. old.]. Синод продовжив роботу у наступні дні, розглядалися

насамперед питання внутрішнього устрою церкви. Від закарпатського реформатського округу на Синоді були присутні Ференц Бікі, Габор Ком'яті, Арон Шуто, Дюла Барі, Іштван Полчі, Ференц Егрі, Лайош Комаромі, Ендре Корлат, Ференц Молнар [Peuer-Müller, 1995, 124. old.].

Увесь міжвоєнний період взаємовідносини Реформатської церкви та держави залишалися доволі напруженими. Держава відкрито не обмежувала автономні права церкви. Проте залишалося ряд проблем, які стали причиною конфліктів: питання громадянства церковних урядників та вчителів, виплата конгруа та обіцяних державних субвенцій, статус церковних шкіл, мова навчання у церковних школах, національно-конфесійна належність учнів церковних шкіл тощо.

Висновки. Після Першої світової війни та державно-адміністративних змін угорські реформатські громади Закарпаття опинилися у ситуації повної відірваності від керівництва Реформатської церкви Угорщини. Тривалий час статус реформатських громад був невизначеним, це негативно впливало на діяльність священників, церковних шкіл та й на загальні настрої населення. У середовищі активістів Реформатської церкви сформувалося два табори щодо майбутнього реформатських єпархій Підкарпатської Русі. Одні, серед них єпископ Цінке, розглядали можливість приєднання закарпатських єпархій до Словацького Притисянського церковного округу. Інші – висловлювалися за відокремлення і утворення самостійного церковного округу в межах Підкарпатської Русі. Урядові кола «заохочували» другий варіант. Процес організаційного оформлення Реформатського церковного округу Підкарпатської Русі розпочався практично після Сен-Жермена і Тріанона та завершився тільки у 1923 році. Взаємовідносини з державою залишалися складними. До початку 1930-х рр. крайова влада не визнавала єпископа Б. Бертока як керівника реформатського церковного округу Підкарпатської Русі.

Список використаних джерел

Архівні документи

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 1373, оп. 1, спр. 2., 197 арк.

Матеріали преси

Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 10, 2–3. old.
Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 12, 4. old.
Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 16, 2. old.
Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 19, 3. old.
Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 21, 3. old.
Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 22, 2. old.
Prágai Magyar Hirlap, 1923, június 23, 2. old.
Sárospataki Református Lapok, 1922, augusztus 27, 34–35. sz., 143–144. old.
Sárospataki Református Lapok, 1923, július 08, 27. sz., 107. old.
Új Közlöny, 1923, május 26, 2. old.
Új Közlöny, 1928, július 21, 1–2. old.

Література

Botlik, J., 2005. *Közgazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I.* Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945, Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológia Tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 552 old.
 Csohány, J., 2012. Trianon és a magyar református egyház. *Egyháztörténet*, 13. évf. 2 sz., 75–85. old. [Online]. Доступно: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-trianon.htm> (дата звернення 24.04.2021).

- Csomár Z., 1940. *A csehszlovák államkeretbe kényszerített MagyarReformátus Keresztény Egyház húszéves története*, 1918 – 1938. Magyar királyi Állami Nyomda. Ungvár, 226 old.
- Fedinec, Cs., 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944*. Nostra tempora (7.). Fórum Intézet, Lilium Aurum, Galánta, Dunaszerdahely, 536 old.
- Fodor, K., É.n. *A Beregi Református Egyházmegye rövid története. 1914 – 1923*, 30 old. [Online]. Доступно: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Fodor%20Krisztina.pdf> (дата звернення 24.04.2021).
- Galo, V., 2017. *Református karitatív intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a két világháború között – kitekintéssel a második világháború végéig*. PhD disszertáció. Budapest, 210 old. [Online]. Доступно: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40484/dissz_Galo_%20Vilam_tortenelemtud.pdf.pdf?sequence=1 (дата звернення 24.04.2021).
- Harsányi, B., 2014. A Kárpátaljai ungi református egyházmegye megalakulása 1920 – 1923-ig. *Sárospataki Füzetek*, 18. évf., 89–106. old.
- Harsányi, B., 2016. Az egyházkerületi szervezkedés késedelmének okai Kárpátalján, *Tavaszi szél. Spring wind.* / Szerk. Keresztes Gábor. II. Köt., Budapest, 24–35. old.
- Kósa, L., 2016. A magyar református egyház területi szerveződése, *A Kárpát-medence történeti földrajza. Tanulmánygyűjtemény. Első kötet.* / Szerk. Gál András, Frisnyák Sándor, Kókai Sándor, Nyiregyháza-Szerencs, 216 old.
- Molnár, I., 1998. A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában, *A (cseh) szlovákiai magyar művelődéstörténete 1918 – 1998, I*, Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.), Budapest: Ister Kiadó, 207–237 old.
- Peyer–Müller, F., 1995. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*, Budapest, 467 old.
- Radánszky, F. (főszerk.), 2000. *Kárpátaljai református templomok*, Ungár-Beregszász: Tárogató Kiadó, 128 old.
- Romsics, I., 2010. *Magyarország története a XX. Században*, Budapest: Osiris, 688 old.
- Tömösközy, F., 2020. A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918 – 1923 között, *Múltunk*, 2, 101–136. old.
- Zakarpattia 1919 – 2009 роки: історія, політика, культура*, 2010 / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар], Ужгород: Видавництво «Ліра», 716 с.
- Хроніка Закарпаття. 1867 – 2010*, 2011. / Кárpátalja évszámokban. 1867 – 2010. / Вегеш М., Молнар Д. С., Молнар Й. та інш., Ужгород, 312 с. [Online]. Доступно: <http://mek.oszk.hu/09600/09645/09645.pdf> (дата звернення 24.04.2021).

Referenses

- Botlik, J., 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I*. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945, Nyiregyháza. Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológia Tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 552 old. (in Hungarian).
- Csohány, J., 2012. Trianon és a magyar református egyház, *Egyháztörténet*, 13. évf. 2 sz., 75–85. old. [Online]. Dostupno: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/csohany-trianon.htm> (data zvernennia 24.04.2021) (in Hungarian).
- Csomár, Z., 1940. *A csehszlovák államkeretbe kényszerített MagyarReformátus Keresztény Egyház húszéves története*, 1918–1938. Magyar királyi Állami Nyomda, Ungvár, 226 old. (in Hungarian).
- Fedinec, Cs., 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944*. Nostra tempora (7.). Fórum Intézet, Lilium Aurum, Galánta, Dunaszerdahely, 536 old. (in Hungarian).
- Fodor, K., É.n. *A Beregi Református Egyházmegye rövid története. 1914 – 1923*, 30 old. [Online]. Dostupno: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Fodor%20Krisztina.pdf> (data zvernennia 24.04.2021). (in Hungarian).
- Galo, V., 2017. *Református karitatív intézmények Szlovákiában és Kárpátalján a két világháború között – kitekintéssel a második világháború végéig*. PhD disszertáció. Budapest, 210 old. [Online]. Dostupno: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40484/dissz_Galo_%20Vilam_tortenelemtud.pdf.pdf?sequence=1 (data zvernennia 24.04.2021). (in Hungarian).
- Harsányi, B., 2014. A Kárpátaljai ungi református egyházmegye megalakulása 1920 – 1923-ig., *Sárospataki Füzetek*, 18. évf., 89–106. old. (in Hungarian).
- Harsányi, B., 2016. Az egyházkerületi szervezkedés késedelmének okai Kárpátalján, *Tavaszi szél. Spring wind.* / Szerk. Keresztes Gábor. II. Köt., Budapest, 24–35. old. (in Hungarian).
- Kósa, L., 2016. A magyar református egyház területi szerveződése, *A Kárpát-medence történeti földrajza. Tanulmánygyűjtemény. Első kötet.* / Szerk. Gál András, Frisnyák Sándor, Kókai Sándor, Nyiregyháza-Szerencs, 216 old. (in Hungarian).
- Molnár, I., 1998. A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában, *A (cseh) szlovákiai magyar művelődéstörténete 1918 – 1998, I*, Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.), Budapest: Ister Kiadó, 207–237 old. (in Hungarian).
- Peyer–Müller, F., 1995. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*, Budapest, 467 old. (in Hungarian).
- Radánszky, F. (főszerk.), 2000. *Kárpátaljai református templomok*, Ungár-Beregszász: Tárogató Kiadó, 128 old. (in Hungarian).
- Romsics, I., 2010. *Magyarország története a XX. Században*, Budapest: Osiris, 688 old. (in Hungarian).
- Tömösközy, F., 2020. A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918 – 1923 között, *Múltunk*, 2, 101–136. old. (in Hungarian).
- Khronika Zakarpattia. 1867 – 2010* [Chronicle of Transcarpathia. 1867 – 2010], 2011. Kárpátalja évszámokban. 1867 – 2010 / Vehesh M., Molnar D. S., Molnar Y. та інш., Uzhhorod, 312 s. [Online]. Dostupno: <http://mek.oszk.hu/09600/09645/09645.pdf> (data zvernennia 24.04.2021). (in Ukrainian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 10, 2-3. old. (in Hungarian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 12, 4. old. (in Hungarian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 16, 2. old. (in Hungarian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 19, 3. old. (in Hungarian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 21, 3. old. (in Hungarian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 22, 2. old. (in Hungarian).
- Prágai Magyar Hirlap*, 1923, június 23, 2. old. (in Hungarian).
- Sárospataki Református Lapok*, 1922, augusztus 27, 34–35. sz., 143–144. old. (in Hungarian).
- Sárospataki Református Lapok*, 1923, július 08, 27. sz., 107. old. (in Hungarian).
- Új Közlöny*, 1923, május 26, 2. old. (in Hungarian).
- Új közlöny*, 1928, július 21, 1–2. old. (in Hungarian).

Zakarpattia 1919 – 2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura [Transcarpathia 1919 – 2009: history, politics, culture], 2010 / ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskooho vydannia / Pid red. M. Vehesha, Ch. Fedynets; [Redkoleh.: Yu. Ostapets, R. Ofitsynskyi, L. Sorko, M. Tokar, S. Chernychko; Vidp. za vyp. M. Tokar]б Uzhhorod: Vydavnytstvo «Lira», 716 с. (in Ukrainian).

SUMMARY

FORMATION OF THE REFORMED CHURCH DISTRICT WITHIN SUBCARPATHIAN RUS

Klaudiia-Stefania Ferkov

Post-graduate student of the Department of Modern History of Ukraine and foreign countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

The article expresses the author's attempt to outline the process of organizational and institutional design of the Reformed Church District within Subcarpathian Rus. It is noted that the Hungarian Reformed communities of the region found themselves isolated from the Reformed Church leaders after the First World War. That uncertainty negatively affected the overall tone of the Hungarian population, despite its religious affiliation. Two camps originated among the Reformed Church activists who remained on the territory of the newly formed Czechoslovakia concerning the future of the Reformed dioceses of Subcarpathian Rus. Some, including the newly elected Bishop Zinke, considered the possible alignment of the Transcarpathian dioceses to the Slovak Prytysyn Church District. Others argued for the separation and formation of an independent church district within Subcarpathian Rus. The Government circles "encouraged" that suggestion. The process of arranging the Reformed Church District within Subcarpathian Rus began almost after Saint-Germain and Trianon and ended only in 1923. As noted by the author, the relationship between the Reformed Church and the state remained complex and tense. The state did not openly restrict the autonomous rights of the church. However, several problems remained unsolved and caused conflicts: the issues of church officials' and teachers' citizenship, payment of congrues and promised state subventions, church school status, the language of instruction in church schools, national and religious affiliation of church school students, etc. The government was also dissatisfied with the candidacy of B. Bertok, the elected bishop of the Reformed Church of Subcarpathian Rus. For almost a decade (1932), the authorities de jure recognized the status of the Reformed Church District of Subcarpathian Rus but failed to admit Bertok's status as the elected church head.

Keywords: Reformed Church, Calvinism, Presbytery, Subcarpathian Rus, Bertok, Comeat.

ДОДАТКИ

№1

Уривок з протоколу засідання пересвітеріату Ужгородської реформатської церкви від 22 квітня 1923 р. (мовою оригіналу, угорською)

Presbiteri gyűlés
1923, április 22.

Jelen vannak Komjáthy Gábor ref.lelkész elnökle alatt Basa Sándor gondnok, Kormos Gerő ref. tanító, presbiteri jegyző, dr. Korláth Endre, Arday István, Balla György, Csapza Mihály, Daru Sándor, Kassai József, Kiss János, Ujlaki József és Váradi Györgypresbiterok, Sipos István egyh. pénzbeszédő.

[...]

2. Felolvastatt az egyház gondnoka és 9 presbitero által f.hó 1-én tartott értekezletének, a „Ref. Egyház és Iskola” c. hivatalos lapban Komjáthy Gábor lelkész úr ellen való támadására felvett köetkező jkve: „Jegyzőkönyv, mely felvétellett Ungváron, 1923. ápr. 1-én, az ungvári ref. Presbiterok értekezletén, hol jelen vannak az alulirottak.

Dr. Korláth Endre presbiter ismerteti a „Ref. Egyház és Iskola” című hivatalos lapnak f.évi március 25-iki 12.számában megjelent „Forradalmasdi” c. cikkét, melynek hangja méltatlanul bántja lelkészünket.

Az értekezlet megállapítja, hogy a támadás méltatlanul érte Komjáthy Gábor lelkész urat. Megállapítja, hogy lelkészünk csak azt tette, amit a Ruszinszkóba zárt ungi egyházak, köztük az ungvári ref. egyház, érdekében is tenni kötelessége volt, különösen akkor, amikor pl. az ungvári ref. egyház annyira leszegényedett, - hiveinek felét a kiutasítások által elvezette, - hogy kiadásait csak a hivek önkéntes is a rendes adózás 600%-os felemelését meghaladó megterhelésével tudja fedezni.

Megállapítja, hogy téves a lap támadása, amikor itt forradalmosdiról, szakadárságról beszél, mert lelkészünk eljárása forradalmasdi nem lehet akkor, amikor az illetékes „Kárpátjai Egyházkerület” felhívása alapján cselekedett, amelynek területi illetékessége kétségbe vonhatatlan, szakadárságról nem lehet beszélni ott, ahol tulajdonképpen előzetes csatlakozás nem történt. – Egyházunk ugyanis tényleg tagja volt az összeomlás előtti magyarországi „Tiszáninneri Egyházkerületnek”, de az összeomlás után újként megalakult „Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület”hez való csatlakozásra soha sem eltt, - legalább tudunkkal, - felszólítva, így ahhoz nem is csatlakozott; azért egyházunkat, vagy annak lelkészét, szakadársággal vádolni nem lehet, mivel egyházi törvényeink szerint a presbitériumok akarata nélkül új egyházmegyét s új egyházkerületet alakítani nem lehet; az új egyházkerület alakításához nem csak az egyháznegyék tisztviselőinek, hanem a presbitériumoknak is hozzá kellett járulni; ami pedig az ungi – Ruszinszkóba zárt – egyházaknál nem történt meg. Így mi, niután nem csatlakoztunk, nem is szakadtattunk el. Különben is egyházaink nem lelkészeink érdekében, hanem az élet-, kényszer- és nagyon sok körülmény nyomása alatt csinálták az új alakulást.

Eme tények megállapítása után megbotránkozásnak ad kifejezést az értekezlet a jelzett cikk támadása felett és az értekezlet tagjai kijelentik, hogy ez ügyben szívesen állanak lelkészünk háta megé s egyuttal felkérlik lelkészünket, hogy jegyzőkönyvüket terjessze a presbitérium elé, hogy az intézkedhessék a támadást magába foglaló lapnak, – amely ügyünkkel soha nem volt objektív, ez utóbbi alkalommal pedig oly szeretetlenül támadta meg lelkészünket, – beszüntetése iránt.

Basa Sándor gondnok, Dr.Korláth Endre, Kassai József, Daru Sándor, Balla György, Váradi György, Arday István, Ujlaki József Csapza Mihály Kiss János presbiterok

Presbitérium a szószerint beiktatott jkvben foglaltakat teljes egyésében magáévá teszi, és mivel nem akar a szeretetlen támadásra hasonlóval válaszolni, a tárgylaog állapot nyilvánossá tétele végerr eme határozatával felkéri Komjáthy Gábor lelkész urat, hogy ezen jkvet egész terjedelmével a „Ref. Egyház és Iskola” című lapnak, a sajtó törvény 20§-ra való hivatkozással, szószerinti leközlés vvégett megküldeni sziveskedjék.[...]

[ДАЗО, ф. 1373, оп.1, спр. 2, арк. 80.]

Повідомлення про інавгурацію першого реформатського єпископа Підкарпатської Русі на сторінках газети «Прагський угорський вісник» (Prágai Magyar Hírlap) 10 червня 1923 року, с. 2.

Повідомлення про загальні збори Ужанської єпархії 12 червня 1923 р. на сторінках газети «Пражкий угорський вісник» (Prágai Magyar Hírlap) 16 червня 1923 року.

PRÁGI MAGYAR HÍRLAP

Az ungi református egyházmegye tavaszi közgyűlése.

Ungvár, június 15.

Saját tudósítónktól.) Junius 12-én tartotta meg tavaszi közgyűlését az ungi református egyházmegye Szücs István tiszasalamoni lelkész esperes és Patay György dr., egyházmegyei gondnok keletkezett elnöksége alatt. Történelmi nevezetességű volt a gyűlés, mert ezuttal már nem jelentek meg rajta azoknak az egyházközségeknek képviselői, amelyek Ruszinszko területére estek s néhány héttel ezelőtt külön egyházmegyévé is alakultak. A különválás okozta keserűség ott panaszkodott már Szücs István esperes meghatón szép megnyitói beszédében is, de még inkább Patay György egyházmegyei gondnok mélyenjáró gondolatokban gazdag elnöki megnyitójában. Az elnöki megnyitói hálás szavakkal emlékezett meg két lemondó és távozó tanácsbíróról Stépán Lászlóról és Mány Istvánról s mindkettőt tiszteltbeli tanácsbírói címmel tisztelték meg hosszú és értékes munkálkodásukért. Hasonlóan szép szavakkal emlékezett meg az elnök a távozó világi főjegyzőről, a poctalekű Kovássy Elemérről. A kegyelet hangján szólt az elnök a megnyitói beszédnél Tóth Lajos szófői lelkészről, az egyházmegye volt pénztárosáról is.

Szücs István esperes az elmúlt esztendő eseményeiről az egyházi élet minden vonatkozásaira kiterjedő és hű beszámolót adott.

Elmondotta, hogy a lelkészek nem kapták meg az 1920. és 21-re eső állampolgárjegyeket s most a konvont utasítása szerint minden lelkész polgári pőr után igyekszik érvényesíteni törvényben biztosított követeléseiket. Meleg szavakkal üdvözli az esperesi jelentés az egyházmegye új gondnokát, Patay Györgyöt, akit az őszi közgyűlés kiterjedt be hivatalába. A lelki és hitélet az egyházmegye minden hírközségében buzgó és eleven. A hívek áldozatkészségét bizonyítja, hogy az elmúlt évben egyházi építkezésre 368.000 koronát fizetett ki, különféle jótékony célra pedig 176.000 koronát adtak össze.

Sivny Jón szlovák lelkész neve kétszer is előkerült a tárgyalás folyamán. Sivny arról nevezetes, hogy Amerikából került Solymos parochiájára, anélkül, hogy az egyházi föltétel hatóság erről előzetes tudomással bírt volna. Többször kérte azóta megerősítését, de a kerület sohasem jelelte meg, mert Sivny nem tudta igazolni lelkészi képesítését. Most végre beérkezett Amerikában szerzett bizonyítványainak fordítását, de az egyházmegyét ezek nem elégtették ki s arra utasították Sivny segédlelkészét, hogy a magyar reformátusok képesítésének megfelelő vizsgát álljon ki előbb s csak ekkor lehet szó véglegesítéséről. Egyébként az egyházmegye fejeletmi vizsgálatot rendelt el Sivny ellen, mert pünkösd ünnepén az urt szent vacsorát a református hitelvekkel ellenkező módon szolgálhatta ki. Különben a szlovák alku református egyházakkal szemben az egyházmegye a legmegértőbb álláspontja helyezkedett, mikor elfogadta azt az indítványt, hogy a szlovák egyházak anyakönyveit szlovák nyelven vezessék. A magyar és szlovák reformátusok közötti testvéri megértésnek elő bizonyítékai voltak azok a szép számban megjelent szlovák prebiterek is, akik a gyűlés folyamán szlovák nyelven adták elő panaszukat és kívánságaikat s akikkel szlovák nyelven tárgyalt az egyházmegye s így hirdette ki előttük a hozott határozatokat is. A szlovákok és magyarok közötti testvéri egyetértést egyébként az esperesi jelentés is hangsúlyozta s a fentiekben kívül szép bizonyossága annak az is, hogy a pálycsi egyház tagjai negyvenhat aláírással kérvényt nyújtottak be az iskolai referenshez, azt kérve benne, engedje meg a pálycsi szlovák nyelvű református iskolában a magyar nyelvnek a tanítását. Az egyházmegyétől a kérvény pártoló fejterjesztését kérték a pálycsinak. Természetes, hogy örömmel tettek eleget neki.

Mivel az egyházmegyei tisztikar mindátuma lejárt, Pataky Pál tornóci lelkész, egyházmegyei főjegyző javaslatára a közgyűlés új választást rendelt el augusztus 1-jei határnappal és pedig az esperesi, gondnoki, öt egyházi és öt világi tanácsbíró, egy egyházi főjegyző, két egyházi és két világi jegyzői tisztségre a két tanítói képviselőségre. A közgyűlésen kialakult vélemény szerint a régiakat fogják újra megválasztani.

Az egyházmegyei gondnok külföldi akciója.

A tárgysorozat legfontosabb pontja a számvivőszek jelentése volt az egyházmegyei pénztár állapotáról. Elhatározta a közgyűlés, hogy az egyházmegye vagyoni állapotának rendezésére háromtagú bizottságot küld ki. Ezzel kapcsolatban Pataky Pál főjegyző bejelentette, hogy az egyházmegye gondnoka Patay György dr. a közel hetekben egészségének helyreállítása végett hosszabb külföldi tartózkodásra megy, indítványozza tehát, kérjék fel a gondnokot, hogy a svájci, hollandi és angolországi protestáns körökben indítson gyűlést az ungi egyházmegye pénzügyi talpraállítására.

Az egyházmegyei gyűlések azékhelye is megváltozott, mert a közgyűlés határozata értelmében a megváltozott viszonyokra való tekintettel a közgyűléseket ezenútt Nagykaposon fogják megtartani.

Élénk érdeklődés kísérte a nagyfocskai egyház kérdéseit: milyen napon tartassék a reformáció emlékünnepe? a halottakért szabad-e imádkozni s milyen nyelven vezetessenék a szlovák alku egyházak anyakönyveit? Az utóbbira vonatkozó határozatot már előbb ösmertették, a reformáció emlékünnepe vonatkozásig pedig abban állapodott meg az egyházmegyei közgyűlés, hogy azt mindig október utolsó vasárnapján tartassék meg. Ami pedig azt a szokást illeti, hogy némely vidéken a reformátusok a halottakért is imádkozzanak, az egyházmegye utasítja a lelkészeket, hogy ez, mivel a református hitelvekkel ellentétben áll, elhagyandó.

Számos apróbb ügy lefolytatása után a közgyűlés délután öt órakor az elnökség elítélésével ért véget.

Kronikás.